

BACHELOROPPGAVE

Hvordan kan en relasjonell tilnærming til fattigdom bidra til kunnskapsproduksjon som styrker kvaliteten på sosialt arbeid?

Fattigdom i et relasjonelt perspektiv

av

Bjørnar Valen

Bachelor i sosialt arbeid
SOS5-302

Mars 2009

"Det som blir bevisstgjort, kan vi gjøre noe med. Det vi ikke får bevisstgjort gjør noe med oss" (Furuheim og Johnsen, 1995 I: Dalland 2004:47).

Problemstilling:

Hvordan kan en relasjonell tilnærming til fattigdom bidra til kunnskapsproduksjon som styrker kvaliteten på sosialt arbeid?

INNHOLDSFORTEGNELSE

1. Introduksjon - fattigdom i et relasjonelt perspektiv.....	1
1.1 Oppgavens forankring i sosialt arbeid.....	3
2. Metode og anvendt litteratur.....	4
3. Dialektikken mellom individ og samfunn.....	6
3.1 Fattigdom - et produkt av sosiale og historiske prosesser.....	6
3.2 Relasjonen mellom majoriteten og kategorien "fattig".....	10
4. Asymmetriske relasjoner - makt og avmakt.....	13
4.1 Normen om ordinært lønnsarbeid – et uttrykk for symbolsk vold?.....	14
5. Fattigdom i et aktørperspektiv.....	18
6. Kollektiv bevisstgjøring - maktmobilisering.....	19
7. Oppsummerende betraktninger.....	21
8. Litteraturliste.....	23

1. Introduksjon – fattigdom i et relasjonelt perspektiv

Utgangspunkt for denne oppgaven er at fattigdom er et sosialt problem i moralsk og politisk forstand når medlemmer av samfunnet er avskåret fra de valgmulighetene majoriteten mener alle bør ha. Termen sosialt problem impliserer at fattigdom er sosialt skapt og krever kollektive løsninger (Halvorsen, 2002b). Sosialt arbeid er et eksempel på en kollektiv løsning som skal iverksette sosialpolitiske tiltak i møte med individ, grupper og lokalsamfunn (Hutchinson, 2005). Profesjonen har en viktig posisjon i forhold til velferdsstatens mål om å avskaffe fattigdom. Fattigdom er imidlertid et kontroversielt begrep. Hvordan det skal defineres og operasjonaliseres er omdiskutert. Hvordan vi forstår fattigdom legger også føringer for valg av løsninger. Teoretisk kan vi skille mellom absolutt, relativ og relasjonell deprivasjon (Halvorsen, 2002b). Å forstå fattigdom i absolutte termer er ikke en adekvat tilnærming i en norsk kontekst. Fattigdom i Norge handler ikke om ytterliggående deprivasjon som sult og åpenbar nød, men om sosial integrasjon, autonomi og verdighet (Stjernø, 1985). Det relative perspektivet er en pragmatisk tilnærming som er opptatt av å dokumentere omfanget av fattigdom og iverksette sosialpolitiske tiltak. I dette perspektivet blir fattigdom forstått som relativ deprivasjon med referanse til andre sosioøkonomiske grupper. Inntekt er en vanlig deprivasjonsindeks (Halvorsen, 2002b). Operasjonalisering av fattigdom er imidlertid ikke tema i oppgaven. Jeg forstår fattigdom som et dynamisk og relasjonelt fenomen som konstitueres i relasjonen mellom sosiale klassifikasjoner. Problemstillingen er:

Hvordan kan en relasjonell tilnærming til fattigdom bidra til kunnskapsproduksjon som øker kvaliteten på sosialt arbeid?

Jeg drøfter fattigdom i en sosiokulturell kontekst ved hjelp av analytiske begrep som forklarer prosessene som skaper, vedlikeholder og reproducerer den sosiale virkeligheten. Fattigdom blir presentert som en sosial konstruksjon med praktiske og sosiale funksjoner. På makronivå argumenterer jeg for at fattigdom er hensiktsmessig for majoriteten ved at den bekrefter normstrukturen i samfunnet, mens det i et aktørperspektiv skaper risiko for marginalisering og stigmatisering (Terum, 1998). Målet mitt er å bidra til kunnskapsproduksjon som kan skape sosial mobilitet for individ og grupper som opplever fattigdom. Slik jeg ser det er kunnskap om relasjonen mellom individet og omgivelsene nødvendig for å oppnå en helhetsforståelse som kan være til utvikling og hjelp for brukeren. Det relasjonelle perspektivet er derfor et overordnet tema i

oppgaven. Jeg anvender et relasjonelt begrepsapparat for å analysere dynamikken mellom majoriteten og kategorien ”fattig”.

Med utgangspunkt i det vitenskapsteoretiske perspektivet sosialkonstruksjonisme drøfter jeg i kapittel 3 et begrepsapparat som viser hvordan fattigdom blir konstruert gjennom samhandling og diskursiv praksis. Å analysere fattigdom i et sosialkonstruksjonistisk perspektiv innebærer å belyse de historiske og sosiale prosessene som definerer fenomenet. Sosiale klassifikasjoner og sosiale problem er konstruert av aktører med modellmakt. Problemdefinisjonen er betinget av interesser og ressurser. En analyse av de prosessene som klassifiserer en gruppe som bærere av et sosialt problem innebærer derfor å identifisere motstridende verdier og interesser. Konstruksjonen av kategorien ”fattig” ivaretar f.eks. samfunnsøkonomiske interesser ved å understreke betydningen av ordinært lønnsarbeid samtidig som den undergraver verdier som solidaritet og sosial rettferdighet (Halvorsen, 2002b). Sosialkonstruksjonisme er et perspektiv med ulike posisjoner som impliserer ulik grad av engasjement og samfunnskritikk. Jeg anvender den historiske og den demaskerende posisjonen for å belyse hvordan dialektikken mellom individ og samfunn konsoliderer fattigdom som et sosialt fenomen som skaper vilkår for integrasjon og sosial marginalisering. Mens den historiske posisjonen forklarer hvordan sosiale fenomen blir konstruert, avdekker den demaskerende posisjonen uheldige konsekvenser ved sosiale konstruksjoner (Hacking, 2000). Oppgaven har derfor et samfunnskritisk utgangspunkt. Hensikten er å demaskere sosiale konstruksjoner for å illustrere at kunnskapsproduksjon kan skape endring.

I kapittel 4 bygger jeg videre på det relasjonelle perspektivet ved å tilføre begrep som forstår fattigdom med vekt på makt og autoritetsforhold. Bourdieus prosjekt har vært å avdekke hvordan former for tilslørt makt skaper sosial ulikhet. Med begrepet habitus forklarer han hvordan maktforhold og individuelle handlinger er gjensidig forbundet. Habitus er et teoretisk bidrag som vektlegger oppvekstmiljøets betydning for valgmuligheter og deltakelse på sosiale arenaer. Utdanningsnivå og økonomisk evne er f.eks. konstituert gjennom sosial bakgrunn. Habitus har betydning for akkumulering av kapital. Kapital kan defineres som ressurser som har betydning for samfunnsposisjon, makt og valgmuligheter. Slik kan vi forstå fattigdom som en sosial posisjon som tilskrives aktører på bakgrunn av sosial arv. Relasjoner mellom sosiale posisjoner med ulik kapitalvolum gir grunnlag for maktutøvelse. I følge Bourdieu blir fattigdom konsolidert gjennom symbolsk vold (Wilken, 2008). Begrepet refererer til prosesser der strukturene i samfunnet

betraktes som naturlige tilstander og ikke et uttrykk for makt (Hansen og Mastekaasa, 2005). Jeg antyder at normen om ordinært lønnsarbeid, slik den fremstår i sosialt arbeid, kan være et uttrykk for symbolsk vold.

Problemer på samfunnsnivå manifesteres på individnivå. I kapittel 5 drøfter jeg fattigdom i et aktørperspektiv med utgangspunkt i begrepene stigmatisering og marginalisering. Manglende deltakelse på sosiale arenaer analyseres i lys av relasjonen mellom individet og majoriteten.

Samfunnsarbeid er en metode sosialarbeideren kan anvende ved intervensjon i relasjonen mellom individ og samfunn. I kapittel 6 drøfter jeg metoden med utgangspunkt i det teoretiske begrepsapparatet som oppgaven bygger på. Hensikten er å vise hvordan en relasjonell forståelse av fattigdom kan anvendes i sosialt arbeid. Jeg vil argumentere for at kunnskap om sosiale konstruksjoner og skjult maktutøvelse er sentralt for å oppnå kollektiv endring som kan reduserer opplevelsen av å være diskvalifisert på sosiale arenaer.

1.1 Oppgavens forankring i sosialt arbeid

Målet for sosialt arbeid er ambisiøst. En sosialarbeider skal være kvalifisert til å forebygge, løse og redusere sosiale problemer. Han/hun skal mestre å analysere sosiale problem ved hjelp av ulike perspektiv og intervensjon på ulike nivå. Sosiale problem er ikke utelukkende relatert til egenskaper ved individet. Et viktig læremål er kunnskap om strukturelle forhold som skaper og vedlikeholder sosiale problem (Studiehandboka, 08/09). I følge Shulman (2005) har intervensjon i sosialt arbeid to fokus; brukeren og omgivelsene. Fokus på omgivelsene er sentralt fordi prosesser på samfunnsnivå skaper vilkår for sosial aktivitet.

Sosialkonstruksjonisme og begrepet ”symbolsk vold” er en kritisk tilnærming til prosesser i samfunnet som konsoliderer fattigdom som sosialt problem. Slik jeg ser det er relasjonelle forklaringsmodeller nødvendig ved intervensjon i relasjoner preget av ulike interesser. Sosialt arbeid bygger på et humanistisk menneskesyn, med grunnleggende tro på menneskets iboende ressurser (Studiehandboka, 08/09). Samfunnsarbeid er en tilnærming som understreker sosialarbeiderens ressursorienterte fokus.

Virkeligheten konstrueres og konkretiseres, og kan gi informasjon i form av empiri eller data. Informasjonen kan innhentes ved bruk av ulike forskningsmetoder (Jacobsen, 2003). I neste kapittel vil jeg gjøre rede for valg av metode og hvilken litteratur jeg har valgt å anvende for å belyse min problemstilling.

2. Metode og anvendt litteratur

Metode er et redskap for å undersøke virkeligheten på en systematisk måte ved å organisere, bearbeide og tolke observasjoner (Halvorsen, 2002a). Denne oppgaven er et kvalitativt litteraturstudie som tar utgangspunkt i dokumenter som allerede foreligger om emnet. Jeg produserer kunnskap om fattigdom i et relasjonelt perspektiv ved å analysere data og empiri konstruert av andre. Fokuset i kvalitativ metode er å forstå og forklare atferd (Halvorsen, 2002a). Det er derfor naturlig å bruke en slik tilnærming for å analysere fattigdom som et produkt av samhandling mellom sosiale klassifikasjoner. Kunnskapsproduksjonen i oppgaven er basert på et hermeneutisk kunnskapssyn som betyr fortolkningslære (Dalland, 2000). Jeg har tolket dokumentene på bakgrunn av forfatterens referanserammer, meningskonteksten og min forforståelse. Oppgaven er ikke verdinøytral, den er preget av mine erfaringer og verdier. Allerede ved valg av litteratur og teoretiske perspektiv foretok jeg vurderinger basert på min forforståelse. Før jeg begynte på bachelor i sosialt arbeid hadde jeg lite kunnskap om fattigdom i Norge. Min forforståelse var kun preget av verdier og holdninger basert på allmenn deltakelse i samfunnet, flyktig observasjon og debatter i media. Undervisning i levekår og sosiale problem har endret min forforståelse. Fra å forstå fattigdom med utgangspunkt i individuelle årsaksforklaringer har jeg gjennom utdanningsforløpet sett at fattigdom er et resultat av komplekse prosesser på samfunnsnivå. Jeg vil spesielt nevne artikkelen *Fattigdommens hensiktsmessighet* av sosiolog og høyskolelektor Burkeland (2008). Burkeland drøfter uheldige konsekvenser ved den offisielle fattigdomsforståelsen i Norge. Artikkelen har endret min forforståelse og inspirert arbeidet mitt.

Et kjennetegn ved litteraturstudiet er svak kontekstualisme som innebærer avstand til fenomenet som studeres. I arbeidet med analysen ønsket jeg mer empirisk erfaring. Svak kontekstualisme kan representere en svakhet fordi opplevelsedimensjonen blir borte. Jeg betrakter derfor analysen min som posisjonert innsikt, som betyr at forskerens erfaringer og kunnskap gir tilgang til noen former for innsikt og skygger for andre (Paulgaard, 1997).

Jeg bruker et sosiologisk begrepsapparat i innsamling, organisering og analysing av data. Dokumentene jeg har valgt som bakgrunnsmateriale er vitenskapsteoretiske publikasjoner, empiri basert på kvalitative undersøkelser og offentlige dokument. Dokumentene er hovedsakelig primærlitteratur som bygger på første kjente versjon av en kilde som forskeren har hatt tilgang til (Kjeldstadli, 1997) Jeg har anvendt litteratur som representerer både fortid og nåtid for å forstå konteksten fattigdom og sosialt arbeid er utviklet i. Jeg har fortløpende vurdert om dokumentene er troverdige og representative for mitt formål. Jeg anser litteraturen jeg har valgt som relevant for de forholdene jeg ønsker å belyse.

For å forstå hva som i første instans gjør at vi betrakter en situasjon som et sosialt problem har jeg lest P. L. Berger og T. Luckmanns bok "Den samfunnskapte virkeligheten" (2000). Dette er den norske oversettelsen av utgivelsen "The Social Construction of reality" (1966) som blir omtalt som den klassiske teksten innenfor det sosialkonstruksjonistiske perspektivet. Berger og Luckmann (2000) tar opp grunnleggende spørsmål som hvordan mennesket blir et samfunnsmedlem, og hvordan samfunnet henger sammen. Boka består av tre hoveddeler. Del en handler om grunnlaget for vår hverdagskunnskap, del to om samfunnet slik det fremstår som en objektiv virkelighet, og del tre om samfunnet som en subjektiv virkelighet. Berger og Luckmann (2000) kombinerer en fenomenologisk og interaksjonistisk tilnærming inspirert av Marx og Weber. Felles for dem er det subjektivistiske utgangspunktet og erkjennelsen av individ og samfunn som gjensidige produkter.

Ian Hacking er professor i filosofi. I Boka "*Social konstruksjon av vad?*" (2000) drøfter Hacking begrepet "sosial konstruksjon" med bakgrunn i konkrete eksempler. Han vektlegger samspillet mellom sosiale klassifikasjoner og understreker at sosiale klassifikasjoner har bestemte egenskaper som ivaretar sentrale interesser i samfunnet. Hacking deler sosialkonstruksjonisme i posisjoner etter grad av engasjement og samfunnskritikk. Den demaskerende posisjonen er en kritisk tilnærming hvor målet er å avdekke praktiske og sosiale egenskaper ved sosiale klassifikasjoner. Posisjonen har vært relevant i min analyse av relasjonen mellom majoriteten og den sosiale klassifikasjonen "fattig".

Pierre Bourdieu (1931-2002) er omtalt som en av de mest betydningsfulle sosiologene i det 20. århundret. I "*Distinksjonen*" (1995) som regnes som Bourdieus hovedverk introduseres modellen over det sosiale rom. Med utgangspunkt i empirisk materiale viser Bourdieu hvordan smaken og

dermed virkelighetsforståelsen er forskjellig mellom samfunnsklasser og hvordan forskjellene bidrar til å segmentere og reproducere sosial ulikhet (Bourdieu, 1995). Modellen er utviklet i en fransk kontekst, men omtales av Bourdieu som en abstraksjon som kan anvendes som grunnstruktur i analyse av alle avanserte samfunn (Wilken, 2008). Bourdieu beskriver hvordan relasjonen mellom autoritetsforhold og individet skaper vilkår for individuelle handlinger. Han forstår maktrelasjoner som strukturerende for den sosiale virkeligheten (Bourdieu, 1995). Fokuset på relasjoner som det primære gjør at modellen over det sosiale rom er et godt utgangspunkt for å belyse min problemstilling.

I tråd med sosialkonstruksjonistisk terminologi som er gjennomgående i oppgaven, er kunnskap sosialt konstruert. Når jeg drøfter hvordan en relasjonell tilnærming til fattigdom kan bidra til kunnskapsproduksjon som styrker sosialt arbeid konstruerer jeg kunnskap på bakgrunn av min referanseramme.

3. Dialektikken mellom individ og samfunn

I dette kapitlet vil jeg innledningsvis presentere grunnprinsippene i sosialkonstruksjonisme, før jeg anvender perspektivet i min analyse av fattigdom. I dette perspektivet konstrueres sosiale fenomen gjennom kollektiv sosial aktivitet. Den sosiale virkeligheten eksisterer ikke som naturlige begivenheter eller objekter i verden, men oppstår gjennom kommunikasjon i en bestemt kontekst (Berger og Luckmann, 2000). Marx presenterte ideen om at strukturelle forhold konstrueres relasjonelt av aktørene i samfunnet allerede i 1844; ”*Slik samfunnet selv produserer mennesket som menneske, er det (samfunnet) selv produsert av mennesket*” (Wadel og Wadel, 2007, s. 49). Det er det dialektiske utgangspunktet, som forstår individ og samfunn som gjensidige produkter, sosialkonstruksjonistisk terminologi bygger på (Wadel og Wadel, 2007). Perspektivet stiller spørsmål på et epistemologisk nivå. En er opptatt av hvordan en bestemt virkelighetsforståelse er konstruert. Perspektivet bryter med det positivistiske vitenskapssynet som fremstiller kunnskap som objektiv viten (Berger og Luckmann, 2000). Å erkjenne at kunnskap er konstruert betyr at refleksjoner og erfaringer kan bidra til kunnskapsproduksjon som kan endre forståelsen av fattigdom. Begrepet ”sosial konstruksjon” refererer til noe sosialt skapt som står i kontrast til det naturlige; det som er gitt. Sosialkonstruksjonisme er derfor et frigjørende perspektiv som kan øke vår bevissthet om at sosiale fenomen kan endres. Hacking (2000) deler sosialkonstruksjonisme i posisjoner etter grad av engasjement og ønske om endring. Posisjonene representerer ulike formål

(Hacking, 2000). Jeg anvender den historiske posisjonen for å belyse de historiske og sosiale prosessene som skaper, opprettholder og reproducerer fattigdom, før jeg inntar en demaskerende posisjon for å nyansere bildet ved å undersøke hvilke praktiske og sosiale funksjoner fattigdom har.

3.1 Fattigdom – et produkt av sosiale og historiske prosesser

Den historiske posisjonen forklarer hvordan den sosiale virkeligheten blir konstruert. Posisjonen har ikke politiske implikasjoner. Målet er ikke å avdekke uheldige konsekvenser ved organiseringen av samfunnet (Hacking, 2002). Jeg mener imidlertid at posisjonen oppfordrer til kunnskapsproduksjon fordi den impliserer at kunnskap skaper endring.

Innenfor denne posisjonen blir fattigdom forstått som et resultat av historiske og sosiale prosesser som urbanisering og arbeidsmarginalisering (Burkeland, 2008). Berger og Luckmann (2000) representerer en historisk posisjon. De understreker at mennesket skaper og blir skapt av samfunnet. Den sosiale orden skapes, opprettholdes og reproduseres gjennom tre kontinuerlige og samtidige prosesser. I den dialektiske prosessen skiller Berger og Luckmann (2000) mellom eksterialisering, objektivisering og internalisering. Å operere med et analytisk skille mellom prosessene er problematisk. Overgangene i denne teksten blir derfor tvetydig.

Eksternaliseringsprosessen er markedsføring av ny kunnskap (Schifloe, 2003). I denne prosessen fremstår samfunnet som et produkt av diskursiv praksis (Wadel og Wadel, 2007). Virkeligheten får først mening gjennom de kategoriene som konstrueres av mennesket. Observasjoner begrepsfestes og lokaliseres i kategorier av aktører med anerkjent kompetanse. Kampen om å få en bestemt virkelighetsforståelse til å fremstå som objektiv skaper dynamikk i samfunnsstrukturen (Halvorsen, 2002b). Jeg tolker den vekslende retorikken knyttet til fattigdom som uttrykk for en dynamisk karakter. Det illustrerer at vår forståelse av sosiale fenomen ikke er statisk, men endres ved eksterialisering av ny kunnskap. Statsminister Oddvar Nordli hevdet i 1979 at fattigdommen for første gang i Norges historie var avskaffet. Dette reflekterte ikke bare tidsånden der den nordiske velferdsmodellen hadde et høydepunkt, men statsministerens makt til å definere det sosiale problemet ut av den politiske dagsorden (Halvorsen, 2002b). Schiefloe (2003) karakteriserer dette som modellmakt. Modellmakt handler slik om makt til å få sine interesser ivarettatt. Fattigdom representerte en trussel mot velferdsstatens suksess (Terum, 1998). Fattigdommen ble

gjenoppdaget med Stjernøs publikasjon "Den moderne fattigdommen" i 1985. Stjernø eksternaliserte kunnskap som bekreftet at deler av befolkningen fortsatt opplevde relativ deprivasjon med referanse til majoriteten. Med St. Meld nr. 6 (2002-2003) *Tiltaksplanen mot fattigdom* kom termen fattigdom tilbake i det offentlige ordskifte. Eksternalisert kunnskap aksepteres av myndighetene, og fattigdom konstitueres som et sosialt problem (Hagen og Lødemel, 2005). Dette illustrerer at vår oppfatning av sosiale problem endres gjennom kunnskapsproduksjon. Sosialt arbeid konstrueres i en dialektisk prosess mellom ulike fagdisipliner, samfunnet og det politiske systemet. I følge Hutchinson og Oltedal (2003) har sosialt arbeid et sosialpolitisk ansvar. Markedsføring av kunnskapsproduksjon i sosialt arbeid kan skape nye vilkår for profesjonsutøvelsen dersom kunnskapen blir legitimert på politisk nivå. Stjernøs (1985) politiske gjennomslag er et godt eksempel på at eksternalisert kunnskap kan bli objektivert og få virkelige konsekvenser. Dette leder oppmerksomheten over på objektiviseringsprosessen.

I objektiviseringsprosessen blir eksplisitt formulert kunnskap akseptert som "sannheter". Den sosiale orden blir organisert gjennom faste vaner og typeinndeling. Handlinger som utføres ofte reproduseres som naturlige mønster og danner grunnlag for institusjonalisering (Berger og Luckmann, 2000). Vaner som klassifiseres på samme måte av flere aktører i et sosialt system skaper institusjonalisering som kan forklares som en rutine eller en bestemt måte å forstå noe på (Berger og Luckmann, 2000). En institusjon eksisterer ikke i kraft av seg selv, men er betinget av kollektiv sosial aktivitet. Velferdsstaten er f.eks betinget av relasjonen mellom ulike profesjoner og medlemmene av samfunnet (Wadel & Wadel, 2007).

Slik jeg tolker Berger og Luckmanns (2000) fremstilling av objektiviseringsprosessen kan den sosialpolitiske håndteringen av fattigdom betraktes som en institusjonalisering. Arbeidslinjen er det mest sentrale virkemiddelet i kampen mot fattigdom. Trygdesystemet og sosialpolitiske hjelpetiltak er utformet for å legge til rette for mest mulig deltakelse i arbeidslivet. Et lavt stønadsnivå skal motivere den enkelte til å delta på det ordinære arbeidsmarkedet. Tanken bak koplingen mellom fattigdom og arbeidsmarkedstiltak er ideen om at lønnsarbeid direkte løser det økonomiske problemet fattigdom representerer (Harsløf og Seim, 2008). I et relasjonelt perspektiv kan vi forstå arbeidslinjen som en institusjonalisert praksis betinget av interaksjon mellom profesjoner som forvalter velferdsstaten og aktører utenfor det ordinære arbeidslivet. Arbeidslinjen representerer både en forklaringsmodell og en måte å handle på som blir akseptert på bakgrunn av

rasjonell legal autoritet, som er en form for legitim maktbruk basert på lover og regler, der lovgivende organ er folkevalgt (Hanssen og Røkenes, 2005).

Kategorien ”fattig” består av en heterogen gruppe. I møte med regelverket kreves derfor individuell vurdering og bruk av faglig skjønn. I følge Lipsky (1980) kan faglig skjønn i sosialt arbeid endre de politiske retningslinjene. Slik jeg forstår begrepet institusjonalisering kan skjønnsutøvelse basert på konsensus representere gjensidig typeinndeling som kan endre institusjonalisert praksis. Det betyr at kunnskapsproduksjon som blir allment akseptert som et adekvat handlingsgrunnlag ved f.eks. et sosialkontor kan skape objektive realiteter som på sikt kan endre de formelle retningslinjene (Hatland, Kuhnle, Romøren, 2001).

Institusjonalisering innebærer altså at sosiale fenomen blir allment akseptert som objektive realiteter. Autoritetsforhold, normer og sosiale problemer blir ansett som naturlige tilstander i samfunnet (Berger og Luckmann, 2000). Den sterkeste formen for institusjonalisering er inkorporering av sosiale klassifikasjoner i loven (Wilken, 2008). Typeinndeling av statlige overføringer i helse- og sosiallovgivningen som skiller behovsprøvde og rettighetsbaserte ytelser, oppretter og regulerer grenser mellom sosiale grupper og sosiale problem. Dette skaper objektive realiteter som f.eks skille mellom verdige og uverdige trengende (Halvorsen, 2002b). De som ikke har akkumulert rettigheter i henhold til loven om folketrygd kan bli ansett som uverdige trengende og få en underlegen posisjon. Profesjoner som administrerer velferdsstaten har behov for å avgrense og kategorisere. Dette kan innebære at brukerens problemdefinisjon blir omformet slik at den passer inn i hjelpeapparatets forestilling av det aktuelle problemet. Problemdefinisjoner og sosiale grupper blir på denne måten konsolidert gjennom typeinndeling som i neste omgang institusjonaliseres som en del av det kollektive meningssystemet (Halvorsen, 2002b). Jo flere som har en bestemt virkelighetsoppfatning, jo mer objektivt blir den. Objektiviseringsprosessen viser at endring er mulig gjennom kollektiv sosial aktivitet, som f.eks. skjønnsutøvelse basert på gjensidig typeinndeling. En sosial konstruksjon kan bare overføres til en ny generasjon dersom den objektiviseres. Sosiale konstruksjoner reproduseres gjennom internaliseringsprosessen (Wadel og Wadel, 2007).

Internalisering av den sosiale virkeligheten vedlikeholder og reproduserer den sosiale orden. Internaliseringsprosessen konstituerer mennesket som samfunnsskapt. Medlemmene av en kultur

internaliserer de objektiverte sannhetene og inkorporerer dem i sitt meningssystem (Berger og Luckmann, 2000). Distinksjoner som verdig og uverdigg trengende eller fattig og rik blir slik internalisert og reproduisert som objektiverte sannheter (Halvorsen, 2002b). Gjennom primær- og sekundærsosialisering tilegner vi oss ferdigheter, kunnskaper og verdier som er nødvendig for å delta som et fullverdigg medlem av samfunnet (Schifloe, 2003). Bourdieu (1994) bruker begrepet pedagogisk handling når målet er å inkorporere en bestemt virkelighetsforståelse. Pedagogisk handling omfatter alle relasjoner som eksternaliserer samfunnets legitime kultur. Etter min mening skaper begrepet bevissthet om sosialarbeiderens rolle som sosialiseringssagent. Bruk av vilkår etter sosialtjenesteloven § 5-3 er et klassisk eksempel på pedagogisk handling. Bruk av vilkår ved økonomiske overføringer gir kommunen adgang til å kreve motytelser i form av arbeidsaktiviteter (Harsløf og Seim, 2008).

Kunnskap om dialektikken i den sosiale virkeligheten kan bidra til en reflektert holdning til objektiverte kategorier og klassifikasjoner. Mens den historiske posisjonen forklarer hvordan den sosiale virkeligheten konstrueres, analyserer den demaskerende posisjonen hvilken betydning sosiale klassifikasjoner har for medlemmene i samfunnet (Hacking, 2000). Hacking (2000) vektlegger samspillet mellom sosiale klassifikasjoner og understreker at relasjonen ivaretar bestemte funksjoner. Den demaskerende posisjonen er en samfunnskritisk tilnærming som kan anvendes for å avdekke praktiske og sosiale funksjoner ved sosiale klassifikasjoner. Posisjonen er fundert i antagelsen om at konstruerte kategorier vil kunne miste sin virkning ved å avdekke uheldige konsekvenser. Ved å innta en demaskerende posisjon vil jeg analysere relasjonen mellom majoriteten og den sosiale kategorien "fattig". Jeg antyder at fattigdom blir konsolidert som sosialt problem fordi det ivaretar sentrale interesser i samfunnet.

3.2 Relasjonen mellom majoriteten og kategorien "fattig"

Når erkjente sosiale problem har eksistert gjennom flere historiske epoker, kan det implisere at sosiale forhold som oppleves som et problem for noen, er gunstig for andre. I boka *Sosiale problem- en sosiologisk innføring* fremstår Halvorsen (2002b) som en samfunnsforsker med en demaskerende posisjon. Han understreker at kategorisering av problemgrupper kan ha uheldige konsekvenser som marginalisering og stigmatisering, samtidig som de ivaretar sentrale funksjoner i organiseringen av samfunnet (Burkeland, 2008). I følge Halvorsen (2002b) er fattigdom institusjonalisert av aktører med modellmakt. Sosiale problem blir konstruert subjektivistisk og

kontekstuellt av representanter for den legitime kulturen. Makten er ofte strukturell ved at aktørene representerer organisasjoner, samfunnsinstitusjoner eller anerkjent kompetanse. Statistisk sentralbyrå og Arbeids- og inkluderingsdepartementet er eksempler på organisasjoner med definisjonsmakt. Prosessen som fører til en bestemt problemforståelse handler om å identifisere problemgrupper, verdier som er truet, appellere til følelser og oppnå aksept av myndighetene (Halvorsen, 2002b). Svakheter ved perspektivet er at operasjonalisering av fattigdom kan bli redusert til "en kamp om det legitime språket". Empiri om fattigdommens årsaker og manifestasjoner kan bli oversett (Burkeland, 2008).

Sosiale konstruksjoner er konstituert gjennom relasjoner mellom grupper på samfunnsnivå. En relasjonell forståelse av fattigdom betyr å studere fenomenet med referanse til en annen sosial klassifisering (Wadel og Wadel, 2007). Terum (1998) understreker at kategorien "fattig" ikke gir mening uten referanse til kategorien "rik". I et relasjonelt perspektiv handler fattigdom om vilkår for sosial integrering og marginalisering. Et sentralt spørsmål er hvilke praktiske og sosiale funksjoner kategorien "fattig" har for majoriteten. Hvilke interesser ivaretar relasjonen? En hovedtese er at de praktiske og sosiale funksjonene konsoliderer fattigdom som sosialt integrerende for majoriteten. I artikkelen *Der Arme* drøfter Simmel hvilke funksjoner kategorien "fattig" hadde i samfunnet. Han hevdet at fellesskapet primært yter hjelp for å ivareta kollektive interesser. Økonomisk hjelp skulle blant annet hindre at de fattige underminerte den etablerte maktbalansen i samfunnet (Hvinden, 1994). Jeg vil drøfte om vi kan forstå fattigdom ut fra en hensiktsmessighetstankegang i dagens samfunn.

St.meld. nr. 9 (2006-2007) *Arbeid, velferd og inkludering* trekker frem løs tilknytning til arbeidsmarkedet som det mest sentrale kjennetegnet ved fattigdom. Stortingsmeldingen understreker at regjeringens hovedstrategi for å redusere fattigdom er å integrere de som opplever fattigdom i arbeidslivet. Dette signaliserer at hovedårsaken til fattigdom er mangel på lønnsarbeid. Ved å kople fattigdom direkte til mangel på lønnsarbeid kan frykten for fattigdom styrke arbeidsmoralen i samfunnet. Fattigdom ivaretar slik samfunnsøkonomiske interesser. Ved å fokusere på menneskets naturlige ønske om å arbeide understreker regjeringen normen om selvforsørgelse. Lønnsarbeid blir konstruert som normativ aktivitet, mens fattigdom blir stemplet som avvik som bryter med arbeidsetikken (Burkeland, 2008).

I et aktørperspektiv vil dette stampelet påvirke individets selvforståelse og muligheter på sosiale arenaer. Becker (2005) definerer avvik på individnivå som reaksjoner på adferd som bryter med fellesskapets normer. Han hevder avvik er et produkt av sosial kontroll. Diskurser knyttet til avvik definerer individet i det offentlige rom. I følge Halvorsen (2000) vil kategorien ”fattig” automatisk være knyttet til sosialt stigma fordi kategorien produserer assosiasjoner som lat og arbeidssky. Strukturfunksjonalisme er et makro perspektiv som kan skape økt bevissthet om hvorfor noen typer adferd blir stemplet som avvik. Perspektivet hevder avvik er funksjonelt for samfunnet (Halvorsen, 2002b). Avvik bidrar til å synliggjøre og videreføre samfunnets verdigrunnlag. Durkheim representerer et slikt syn når han hevder at straff har begrenset effekt på den kriminelle, men at de som straffer (samfunnet) oppnår en fellesskapsfølelse ved å stå sammen mot den som begår lovbrudd (Hvinden, 1994). Avvik ivaretar kollektive interesser ved å bekrefte normstrukturen i samfunnet. Fattigdom er et avvik som institusjonaliserer arbeid som en normativ aktivitet, tilfredsstillende omsorgsbehov, skaper arbeidsplasser, motiverer, disiplinere og skaper økt selvfølelse hos majoriteten (Underlid, 2005). Slik jeg tolker det antyder dette at fattigdom styrker den sosiale integrasjonen for medlemmer i samfunnet som er tilknyttet det ordinære arbeidsmarkedet.

I et aktør perspektiv vil fattigdommens praktiske og sosiale egenskaper fungere dysfunksjonelt. Kategorier og sosiale klassifikasjoner blir en del av det kollektive meningssystemet og konstituerer vårt handlingsgrunnlag (Halvorsen, 2002b). De manifesteres i institusjoner og profesjoner som objektive realiteter og får virkelige konsekvenser. Brudd på normer blir møtt med sanksjoner som stigmatiserer og skaper sosial marginalisering. Ved å eksternalisere alternative måter å forstå fattigdom på kan den demaskerende posisjonen representere et korrektiv som skaper sosial endring (Hacking, 2000). Jeg mener sosialt arbeid har en gunstig posisjon i forhold til slik kunnskapsproduksjon om fattigdom. Ved å konvertere praksiserfaringer til empiri som belyser fattigdommens praktiske og sosiale funksjoner kan sosialt arbeid eksternalisere kunnskap som styrker profesjonsutøvelsen.

Jeg anser den demaskerende posisjonen som et godt utgangspunkt for en maktanalyse av brukerens situasjon. En maktanalyse innebærer at sosialarbeideren analyserer forbindelsen mellom brukerens situasjon og forhold på makronivå. Det handler om å forstå hvordan avmakt påvirker brukeren og identifisere hvilke muligheter han/hun har for å akkumulere ressurser og makt. Slettebø (2000)

oppfordrer til organisering av kollektive arbeidsformer i denne prosessen. Samfunnsarbeid kan gi individ som er kategorisert som fattige tilgang på materielle og immaterielle ressurser som kan styrke deres posisjon og gjør dem i stand til å kjempe for sine egne interesser (Slettebø, 2000). Dette er tema i kapittel 6. Der jeg gir konkrete eksempler på hvordan en relasjonell tilnærming til fattigdom kan bidra til kollektiv bevisstgjøring som reduserer avmakt og mobiliserer ressurser som gjør brukeren i stand til å bevege seg mot et løsningsorientert fokus.

Ved å anvende et utvalg av Bourdieus relasjonelle begrepsapparat vil jeg videreutvikle min analyse av relasjonen mellom majoriteten og kategorien ”fattig”. Modellen over det sosiale rom representerer et relasjonelt begrepsapparat utviklet i en fransk kontekst, men anvendes også av norske forskere (f.eks. Hernes og Hippe, 1992) for å forstå forbindelsen mellom sosiale klassifikasjoner. Bourdieu omtaler sin forskning som metodologisk relasjonisme, som innebærer at han anser samfunnet som et system av relasjoner. Betydningen av et element (f.eks. autoritetsforhold eller et individ) tilskrives ikke interne egenskaper, men plasseringen i systemet av relasjoner. I likhet med sosialkonstruksjonisme understreker Bourdieu (1995) dialektikken mellom individ og samfunn, men skiller seg fra dette perspektivet ved å beskrive sentrale sosiale strukturer som objektive forhold som eksisterer uavhengig av individuelle handlinger (Bourdieu, 1995).

4. Asymmetriske relasjoner - makt og avmakt

Modellen over det sosiale rom viser hvordan dynamikken mellom objektive autoritetsforhold og individuelle handlinger skaper vilkår for interaksjon og reproduksjon av sosial ulikhet. Det sosiale rom består av objektive posisjoner som tilskrives aktører på bakgrunn av akkumulert kapital. Det er kapitalbegrepet som gjør at interaksjonen mellom sosiale klassifikasjoner kan betraktes som asymmetrisk (Wilken, 2008). I følge Bourdieu (1995) akkumulerer vi ulike typer kapital gjennom sosialiseringprosessen. Kapitalbegrepet refererer både materielle og immaterielle ressurser. Bourdieu skiller mellom økonomisk kapital, kulturell kapital (legitim viten og kompetanse) og sosial kapital (nettverk og familierelasjoner). De ulike kapitaltypene gir tilgang på goder i samfunnet. Resurser akkumulerer makt og valgmuligheter. Akkumulert kapital kan slik betraktes som en indikator på velferd og levekår. Økonomisk kapital kan f.eks konverteres i fritidsaktiviteter og statussymbol, mens kulturell og sosial kapital kan gi tilgang til høyere utdanning og attraktive stillinger på arbeidsmarkedet. Begrepet kulturell kapital forutsetter at det eksisterer en dominerende kultur i samfunnet som er allment verdsatt. Akkumulering av kulturell kapital består i

å tilegne seg den legitime og dominerende kulturelle koden i samfunnet. I motsetning til økonomisk kapital, som eksisterer i fysisk form, er den viktigste formen for kulturell kapital internalisert og kroppsliggjort. Kulturell kapital er konstituert i habitus som er et produkt av sosialiseringprosessen (Wilken, 2008). Kapitalbegrepet er relevant for å forstå hvordan maktforholdet i relasjonen mellom majoriteten og kategorien "fattig" skaper vilkår for interaksjon og sosial marginalisering.

Med begrepet habitus overskrider Bourdieu det klassiske skille mellom subjektivism og objektivisme. Begrepet understreker den dynamiske relasjonen mellom individ og samfunn. Bourdieu definerer habitus som et integrert system av varige, kroppsliggjorte disposisjoner for å tenke, oppfatte, vurdere og handle som eksempelvis får betydning for valg av utdanning og økonomisk evne. Habitus refererer til individuelle disposisjoner, erfaringer og sosial forankring. Habitus fungerer som en transformator som objektiviserer den sosiale virkeligheten vi selv har skapt. Den sosiale virkeligheten internaliseres, blir tillagt subjektiv mening og eksternaliseres som objektiverte sannheter (Wilken, 2008). Slik jeg forstår dynamikken i habitus blir forhold i samfunnet, som f.eks normen om selvforsørgelse internalisert gjennom primær- og sekundærsosialisering. Gjennom kommunikasjon og observasjon av signifikante andre lærer vi at ordinært lønnsarbeid er en naturlig del av det å være voksen. Dette blir bekreftet i relasjonen til utdanningssystemet. Vi lærer at skolearbeid er viktig fordi det har betydning for valgmuligheter på arbeidsmarkedet. Ved ta utdanning og delta i det ordinære arbeidsmarkedet eksternaliserer vi det vi har lært og normen om selvforsørgelse reproduseres. Forankringen av den sosiale virkelighet i habitus medvirker slik til å opprettholde normer, sosiale problemer og autoritetsforhold (Bourdieu, 1994).

Habitus har både en individuell og en kollektiv dimensjon. Det kollektive representerer f.eks relasjonen til signifikante andre, utdanningsinstitusjonen, lokalsamfunnet og storsamfunnet. Det kollektive skaper rammen for det individuelle og konstituerer fattigdom som en objektiv og naturlig tilstand. Disposisjonene i habitus blir reproduert og bekreftet i relasjoner til den legitime kulturen. Den legitime kulturen reflekterer de verdiene, normene og preferansene som er dominerende i middelklassen. Den legitime kulturen eksternaliseres f.eks av representanter fra utdanningssystemet og velferdsstaten. Institusjoner som eksternaliserer den legitime kulturen gjennom pedagogisk handling konsoliderer habitus og reproduserer sosial ulikhet (Bourdieu,

1994). Aktører som har internalisert den legitime kulturen blir belønnet, mens aktører med lav kulturell kapital får en marginal posisjon (Underlid, 2005).

Jeg mener modellen over det sosiale rom illustrerer at ressursmobilisering er et sentralt element for å redusere marginalisering og stigmatisering. De yrkesetiske retningslinjene oppfordrer sosialarbeideren til et ressursorientert fokus. Det bygger på en grunnleggende antakelse om at alle har betydningsfulle ressurser i kraft av den de er. Slik jeg tolker dynamikken i det sosiale rom er fokus på ressurser nødvendig for å redusere avmakt. I et samarbeid kan brukeren og sosialarbeideren arbeide målrettet for å konvertere ressursene brukeren har til kapitalformer som oppfattes som meningsfulle på de arenaene han/hun ønsker å være en del av. Slik jeg ser det kan kunnskapsproduksjon som bygger på en analyse av relasjonen mellom kategorien ”fattig” og majoriteten, identifisere hvilke egenskaper som har betydning for sosial mobilitet og stimulere til endring både på individ- og samfunnsnivå. Hvilke ressurser som blir verdsatt i samfunnet har betydning for maktforholdet mellom sosiale klassifikasjoner. Symbolsk vold er et prosessuelt begrep som refererer til former for ikke erkjent og skjult makt (Bourdieu, 1994). Jeg anvender begrepet for å belyse dynamikken i asymmetriske relasjoner, og antyder at fattigdommens funksjoner blir opprettholdt gjennom skjult maktutøvelse. Dette blir illustrert med eksempler fra sosialt arbeid.

4.1 Normen om ordinært lønnsarbeid – et uttrykk for symbolsk vold?

Modellen over det sosiale rom understreker at mennesker ikke har de samme mulighetene til å delta i det sosiale liv (Wilken, 2008). St.meld. nr. 50 (1998-1999) *Utjæmningsmeldinga* henviser til levekårsundersøkelser som viser at ressursene i det norske samfunnet også er svært ulikt fordelt. Når Arbeid- og inkluderingsdepartementet likevel hevder at Norge er et egalitært samfunn er det dersom vi anvender Bourdieus terminologi et uttrykk for symbolsk vold. Bourdieu presenterte begrepet for å forklare hvordan den generelle aksepten for ulikhet skapes og vedlikeholdes (Wilken, 2008). Bourdieu (1994) definerer symbolsk vold som makt til å få en bestemt virkelighetsforståelse til å fremstå som objektiv og sann, uten at det er tydelig for de involverte at det er en subjektiv forståelse som presenteres og at alternative virkelighetsforståelser utelukkes. Symbolsk vold er altså ikke synlig, noe som innebærer at de involverte aktørene ikke betrakter det som maktutøvelse. Både de som tjener på en bestemt virkelighets forståelse og de som undertrykkes av den aksepterer den som en objektivt sannhet. Symbolsk vold innebærer makt til

å klassifisere aktører og sosiale fenomen, og dermed makt til å opprettholde autoritetsforhold, normer og sosiale problem (Wilken, 2008).

Symbolsk vold er formalisert gjennom pedagogisk handling og representerer det Bourdieu (1994) omtaler som falsk konsensus. Pedagogisk handling omfatter alle relasjoner som formidler samfunnets normer og verdier. Sosialt arbeid eksternaliserer sosialpolitiske verdier i profesjonsutøvelsen, og kan derfor betraktes som en sentral aktør i denne prosessen. Forståelsen sosialarbeideren eksternaliserer er ikke nøytral. Verdiene som formidles kan karakteriseres som falsk konsensus som legitimeres gjennom velferdsstaten. Staten kan legitimt klassifisere sosiale fenomen på bakgrunn av rasjonell legal autoritet. Et eksempel er at staten legitimerer en relativ forståelse av fattigdom. Definisjonsmakten delegeres videre til profesjoner som forvalter velferdsstaten. I følge Bourdieu er profesjonsutøverens makt til å definere den aktuelle situasjonen og vurdere hva som er adekvat hjelp et uttrykk for symbolsk vold (Wilken, 2008). Sosialarbeideren kontrollerer adgang til ulike hjelpetiltak, og kan utøve makt i kraft av måten situasjonen til brukeren fremstilles på. Innenfor de sosialpolitiske rammene har sosialarbeideren tilgang på ressurser og makt som gir mulighet til å belønne, straffe og presse brukeren. Etter lov om sosiale tjenester kan f.eks. den økonomiske hjelpen stanses dersom brukeren ikke tar i mot tilbud om arbeidsmarkedstiltak (Slettebø, 2000).

Arbeidslinjen legger føringer i interaksjonen mellom sosialarbeideren og brukeren. I følge Slettebø (2000) forsterker kravet om selvforsørgelse sosialarbeiderens makt. Et lavt nivå på økonomisk sosialhjelp og fokuset på arbeidsmarkedstiltak signaliserer i følge Harsløf og Seim (2008) at fattigdom er selvforskyldt og gir brukeren en underlegen posisjon. Lave økonomiske overføringer er begrunnet i prinsippet om lavere attraktivitet. Frykten for at økonomisk sosialhjelp skal gi uheldige insentiver innebærer imidlertid at aktører som ikke mestrer overgangen til arbeidslivet må bære byrden av arbeidsetikken i form av avmakt og redusert tilgang på sosiale arenaer. Dette understreker at velferdsstaten ikke bare tildeler midler, men også identitet. Ved å fokusere på arbeidslinjen institusjonaliserer sosialarbeideren normen om selvforsørgelse og eksternaliserer en individualisert forståelse av fattigdom som impliserer mindreverdighet og individuell mistilpasning (Harsløf og Seim, 2008).

Slik jeg ser det er brukere som ikke har akkumulert kapital som er verdsatt av fellesskapet, eller som er i en situasjon hvor de ikke mestrer å mobilisere sine ressurser avhengig av at sosialarbeideren bruker en differensiert tilnærming. Arbeidslinja fremstår som et paradoks når kunnskap om fattigdom refererer til en heterogen gruppe med komplekse og sammensatte problemer (Underlid, 2005). Når 700.000 i yrkesaktiv alder står utenfor arbeidslivet er det naturlig å stille spørsmål ved arbeidslinjen slik den praktiseres i dag (Fugelli, 2008). Wahl (2009) argumenterer for at arbeidslinjen ikke handler om å skape eller tilrettelegge arbeidsplasser. Arbeidslivet blir tatt for gitt, også i sin brutaliserende form. Det signaliserer at det er aktørene utenfor arbeidsmarkedet det er noe galt med. Når politiske profiler med modellmakt uttaler at aktører utenfor arbeidslivet må; ”*stå opp om morran*” understreker dette i følge Wahl (2009) en individualisert forståelse av fattigdom som ikke tar høyde for økende krav til prestasjon og yteevne i arbeidslivet. Jeg forstår på bakgrunn av dette normen om ordinært lønnsarbeid som et uttrykk for symbolsk vold. Brukere som ikke har ressurser til å formidle sin situasjon eller mangler kapitalen som kreves i arbeidslivet blir marginalisert både i forhold til arbeidsmarkedet og trygdesystemet. Sosialarbeiderens makt til å definere brukerens situasjon kan slik medvirke til å opprettholde og reproducere skillet mellom sosiale klassifikasjoner (Halvorsen, 2002b). Dodd & Gutierrez (1990) definerer makt som evnen til å påvirke hvordan andre tenker, føler og handler. Hvordan andre oppfatter vår situasjon kan altså influere vår egen selvforståelse (Hacking, 2000). Normene sosialarbeideren eksternaliserer gjennom sin forståelse av fattigdom blir forankret i habitus som genererer atferd som institusjonaliserer autoritetsforhold og sosiale klassifikasjoner (Wilken, 2008). Brukeren blir tildelt en sosial rolle, som innebærer et stabilt sett med forventninger fra omgivelsene (Schiefløe, 2003). Hvis brukeren internaliserer rollen bekreftes fellesskapets forventninger og konsoliderer fattigdom som et sosialt problem (Halvorsen, 2002b).

Slettebø (2000) argumenterer for bruk av faglig skjønn i praktisering av arbeidslinjen. Mangel på klare sosialpolitiske retningslinjer gir mulighet til individuell vurdering. Som sosialarbeidere må vi analysere vår maktposisjon slik at vi blir bevisst på hvordan vår rolle kan bidra til å undertrykke brukeren. Begrepet symbolsk vold kan skape økt bevissthet om maktforholdet i relasjonen mellom sosialarbeideren og mennesker som defineres som fattige. Jeg mener kunnskap om de undertrykkende prosessene arbeidslinjen kan representere vil bidra til en mer fleksibel praksis som styrker brukerens posisjon.

Begrepet symbolsk vold forklarer hvordan et sosialt system opprettholder og reproducerer normene som konstituerer systemet (Wilken, 2008). Et sosialt system er preget av en grunnleggende og implisitt konsensus om hvilke kulturelle koder som aksepteres. Bourdieu (1995) omtaler dette som den sosiale doxa. Doxa representerer retningslinjer som aktørene må følge for at handlingene skal bli oppfattet som meningsfulle. Slik jeg ser det kan lokale sosialkontor betraktes som en del av den offentlige doxa. De sosialpolitiske normene som definerer sosialetaten er ikke åpent for forhandlinger. Den offentlige doxa representerer institusjonaliserte retningslinjer som definerer hvordan kategorien ”fattig” skal forholde seg til hjelpeapparatet. Doxa avgjør hvem som kan søke om hjelpetiltak og hvordan brukeren skal gå frem i prosessen. Brukeren må legitimere sine behov og akseptere normene sosialarbeideren formidler for å få en gunstig plass i køen. Jeg tenker at brukere har internalisert den offentlige doxa gjennom tidligere erfaringer, eller aksepterer retningslinjene som et resultat av avmakt. Langtidsmottakere av økonomisk sosialhjelp opplever ofte avmakt fordi de er avhengig av et system de oppfatter som rigid og lite fleksibelt (Slettebø, 2000).

Den offentlige doxa kan også medføre at sosialarbeideren opplever avmakt. Sosialpolitiske føringer om hvordan brukere skal behandles kan stå i strid med yrkesetiske prinsipper. Når kunnskap om fattigdom refererer til arbeidslinja som en del av en undertrykkende prosess kan sosialarbeideren oppleve at profesjonsutøvelsen bryter med yrkesetiske prinsipper som solidaritet, omsorg og respekt. Slettebø (2000) argumenterer for at opplevelsen av avmakt også kan skyldes fravær av bevissthet om årsakssammenhenger som gjør det mulig å påvirke utviklingen av sosialarbeiderrollen (Slettebø, 2000). Denne oppgaven kan karakteriseres som det Bourdieu (1995) omtaler som heterodoxa. Jeg utfordrer den offentlige doxa ved å bruke samfunnskritiske begrep som akkumulerer kunnskapsproduksjon som kan endre vår forståelse av normer, autoritetsforhold og sosiale problem. Jeg mener en relasjonell tilnærming til fattigdom kan avdekke strukturelle forhold som kan endre sosialpolitiske retningslinjer, styrke sosialt arbeid, og redusere opplevelsen av avmakt i profesjonsutøvelsen.

Fattigdom i Norge er et marginalt problem i internasjonal sammenheng, men må likevel betegnes som alvorlig for de som opplever det (Harsløf og Seim, 2008). For å forstå fattigdom som i et aktørperspektiv vil jeg anvende begrepene marginalisering og stigmatisering. Wadel og Wadel

(2007) understreker at kunnskap om marginale erfaringer kan bidra til ny erkjennelse som kan endre den sosiale virkeligheten.

5. Fattigdom i et aktørperspektiv

I et relasjonelt perspektiv er fattigdom en sosial konstruksjon som konstituerer vilkår for samfunnsmessig integrasjon, sosial deltaking og ekskludering (Terum, 1998). Empirisk forskning viser at fattigdom i Norge er knyttet til lav sosial deltakelse (Harsløf og Seim, 2008). Dette signaliserer at marginalisering er et relevant begrep. Begrepet refererer til manglende deltakelse på sosiale arenaer som samfunnet forventer at alle skal delta på (Heggen, Jørgensen, Paulgaard, 2003). *Utjamningsmeldinga* (1998-1999) viser at det er samsvar mellom fattigdom, utdanningsnivå og løs tilknytning til arbeidslivet. Marginalisering på et område generer ofte marginalisering på andre områder. Marginalisering refererer til en prosess med både individuelle og kontekstuelle årsaker. I følge Bourdieu (1994) blir relasjonen mellom individ og kontekst bestemt av hvorvidt habitus kan generere den type handlinger som blir verdsatt i den aktuelle konteksten. I utdanningssystemet er f.eks. marginalisering et resultat av dissonans mellom skolens normer og sosial bakgrunn. Også norske forskere støtter denne tesen. I følge Hernes og Hippe (1992) fungerer skolen som en sorteringsmekanisme, der aktører som ikke har internalisert doxa får en marginal posisjon. Marginalisering impliserer stigmatisering. De som ikke har den sosiale, økonomiske og kulturelle kapitalen som er nødvendig for at fellesskapet skal gi dem en positiv identitet kan bli tilskrevet en negativ identitet eller et sosialt stigma (Halvorsen, 2002b).

En person som blir tilskrevet et stigma avviker fra fellesskapets forventninger på en måte som gjør han/hun uønsket. Goffmann (2000) skiller mellom stigma basert på fysiske misdannelser, arv og karaktermessige feil. Fokuset på arbeidslinjen i norsk politikk knytter normer som hardt arbeidende og økonomisk uavhengig til verdien status og respekt (Harsløf og Seim, 2008). Slik jeg ser det viser dette at stigmatisering av fattige handler om karaktermessige egenskaper. I *Fattigdommens psykologi* presenterer Underlid (2005) forskning som bekrefter at mennesker som mottar økonomisk sosialhjelp opplever at de blir devaluert på bakgrunn av personlighetstrekk og moralske egenskaper. Omtrent halvparten av informantene opplevde at økonomisk deprivasjon gjorde at andre vurderte dem som verdiløse, late og arbeidssky.

Stigma er imidlertid ikke et absolutt kjennetegn ved en person (Goffmann, 2000). Slik jeg tolker Hacking (2000) er stigmatisering et resultat av kategorisering. Samtidig som en tilskrives medlemskap i kategorien ”fattig”, blir en assosiert med en rekke gruppespesifikke egenskaper som f.eks. hjelpeløs og arbeidssky. Et stigma består slik av en relasjon mellom en egenskap og en stereotyp klassifisering av mennesker (Goffmann, 2000). I følge Hacking (2000) vil slike klassifikasjoner påvirke de klassifisertes selvforståelse og generer adferd som objektiverer fellesskapets oppfatning. Merton (1978) karakteriserer dette som selvoppfyllende profeti. Når et individ blir tillagt egenskaper som hjelpeløs eller arbeidssky kan han miste troen på egne løsningsstrategier og reprodusere majoritetens oppfatninger gjennom adferd som impliserer avmakt og passivitet. Dette illustrer at diskursiv praksis konstruerer kategorier som har betydning for individets velferd.

I et sosialkonstruksjonistisk perspektiv blir imidlertid sosiale kategorier konstruert subjektivt av aktører med modellmakt. Det betyr at kategorien ”fattig” representerer diskurser som ikke er nøytrale (Halvorsen, 2002b). Dette impliserer at sosialkonstruksjonisme er et frigjørende perspektiv som kan motivere sosialarbeideren til aktiv kunnskapsproduksjon. Eksternalisering av brukerens opplevelse kan endre majoritetens holdninger og redusere de undertrykkende prosessene som kategorisering representerer. Jeg vil argumentere for at samfunnsarbeid er en metode som kan bidra til å styrke fattiges posisjon i samfunnet. Ved å synliggjøre sammenhengen mellom subjektive opplevelser og strukturelle forhold kan samfunnsarbeid avprivatisere sosiale problem og redusere forhold som skaper avmakt (Hutchinson, 2003).

6. Kollektiv bevisstgjøring - maktmobilisering

Et av velferdsstatens mål er i følge *Handlingsplan mot fattigdom* (2006-2007) at Norge skal være det mest inkluderende samfunnet i verden. De sosiale og praktiske funksjonene som relasjonen mellom majoriteten og kategorien ”fattig” representerer undergraver denne målsetningen. Jeg vil drøfte om samfunnsarbeid kan bidra til å realisere velferdsstatens mål gjennom kollektiv bevisstgjøring og ressursmobilisering. Med samfunnsarbeid i sosialt arbeid forstår jeg metoder hvor sosialarbeideren, i samarbeid med de berørte, arbeider for endringer på samfunnsnivå. Målet kan være å eksternalisere kunnskap om de sammenhengene sosiale problemer oppstår og vedlikeholdes i, endre etablert praksis eller å organisere nye tiltak og tjenester. Den pedagogiske prosessen er preget av bevisstgjøring og ressursmobilisering (Hutchinson og Oltedal, 2003). I følge

Hutchinson (2004) er hovedkjernen i samfunnsarbeid å styrke individ og grupper i deres tro på at felles innsats kan bidra til kollektiv endring.

Hvilket nivå vi forstår og definerer problemet på legger føringer for valg av metode. Hvorvidt samfunnsarbeid er relevant er avhengig av om fattigdom blir redusert til et individuelt problem eller om det settes inn i en samfunnsmessig kontekst. Forstår vi fattigdom som et resultat av relasjoner på samfunnsnivå er samfunnsarbeid en adekvat metode. I følge de yrkesetiske retningslinjene bygger sosialt arbeid på en erkjennelse av at individ og samfunn påvirker hverandre. Med utgangspunkt i dialektikken mellom individ og samfunn er mennesket ikke et passivt offer av samfunnet, han/hun er også med på å skape det. Samfunnsarbeid handler om å gi mennesker mulighet til aktivt å påvirke denne prosessen (Hutchinson, 2005). Historisk er det mange eksempel på at interesseorganisasjoner eller brukergrupper har skapt endringer på samfunnsnivå. Et eksempel er landsforeningen for homofile som gjennom kollektiv sosial aktivitet har oppnådd sivile rettigheter og politisk aksept. Med utgangspunkt i en sosialkonstruksjonistisk forståelse av virkeligheten kan identifisering og eksternalisering av årsaksammenhenger mobilisere politisk aktivitet (Halvorsen, 2002b). Samfunnet blir betraktet som et produkt av samhandling mellom individer og sosiale klassifikasjoner, og kan endres på ulike nivå gjennom institusjonalisering av vaner og typeinndeling (Berger og Luckmann, 2000). Halvorsen (2002b) understreker at modellmakt har betydning for politisk aksept. Jeg tenker derfor at det er hensiktsmessig å opprette samarbeid med organisasjoner eller aktører med anerkjent kompetanse.

Sosialarbeideren møter enkeltpersoner i vanskelige livssituasjoner. Sosiale problemer blir dermed presentert slik de fremstår for enkeltpersoner og familier. Første steg i prosessen er derfor å etablere individuelle tiltak som kan avhjelpe eller forebygge videreutvikling av problemene. Ofte stopper prosessen her, selv om mandatet til sosialarbeideren også omfatter forebyggende arbeid på kollektivt nivå (Hutchinson, 2005). I følge Hutchinson (2004) skyldes dette stort arbeidspress og mangel på kunnskap om relasjonen mellom brukeren og forhold på samfunnsnivå. Arbeid på kollektivt nivå refererer både til å etablere samarbeidsgrupper og analysere fattigdom i en samfunnsmessig kontekst. Når fattigdom knyttes til forhold på samfunnsnivå kan kontakt med andre i samme situasjon være hensiktsmessig. Marginaliserte grupper er ofte i en situasjon der de mangler sosiale relasjoner som kan styrker evnen til problemløsning (Hutchinson, 2005). I følge Nysæther (2004) vil gjensidig identifisering mellom medlemmene i en gruppe akkumulere sosial

kapital som kan konverteres i økonomisk og kulturell kapital. Slik kan sosial kapital fungere som en multiplikator som øker den enkeltes makt og handlingsmuligheter. Første steg i gruppeprosessen er å analysere relasjonen mellom samfunnet og medlemmenes subjektive opplevelse av situasjonen. Gjennom dialog og refleksjon kan problemene som presenteres plasseres i en samfunnsmessig kontekst. På denne måten øker deltakerne i gruppen sin bevissthet, kunnskap og kompetanse om seg selv og omgivelsene. Dette forutsetter imidlertid at sosialarbeideren har kunnskap om relasjonelle forklaringsmodeller. Kommunikasjon om maktforholdene som skaper sosial ulikhet og produserer sosiale stigma kan endre de involvertes oppfatning av situasjonen og generere adferd som motvirker avmakt og passivitet. Å forstå at egen adferd er betinget av undertrykkende prosesser kan mobilisere ressurser som gjør at gruppen kan bevege seg mot et løsningsorientert fokus (Hutchinson, 2005).

Maktmobilisering forutsetter stor grad av brukermedvirkning. Det er viktig å presisere at sosialarbeideren ikke skal innta en ekspertrolle, men fungere som en katalysator som mobiliserer ressurser hos deltakerne. Hvis sosialarbeideren handler ut fra en overlegen innsikt kan det generere avmakt og passivitet. Det er derfor viktig at det er deltakerne som avgjør hva gruppen skal arbeide mot (Hutchinson, 2005). Kunnskap om hvordan element i den sosiale virkeligheten institusjonaliseres kan veilede gruppen i valg av målsetning og handlingsstrategier. En målsetning kan være å eksternalisere kunnskap som kan endre den offentlige doxa. Demaskering av sosiale kategorier og institusjonalisert praksis (som f.eks. arbeidslinjen) basert på subjektive erfaringer kan synliggjøre uheldige konsekvenser ved etablerte forestillinger og forklaringsmodeller. En slik analyse kan representere et korrektiv som kan iverksette politisk aktivitet som legitimerer de kravene som settes frem (Halvorsen, 2002b). Kravet kan f.eks. være å endre det behovsprøvde aspektet ved økonomisk sosialhjelp ved å innføre garantert minsteinntekt. I følge Halvorsen (2000) vil innføring av garantert minsteinntekt som en universell rettighet eliminere de funksjonene skillet mellom verdig og uverdige trengende representerer. Eksternalisering av kunnskapsproduksjon som legitimeres på politisk nivå kan slik bidra til å redusere stigmatisering og sosial marginalisering.

7. Oppsummerende betraktninger

Det jeg ønsket å undersøke i denne oppgaven var om kunnskapsproduksjon basert på en relasjonell tilnærming til fattigdom kan styrke sosialt arbeid. Hensikten med oppgaven er å belyse hvordan det relasjonelle perspektivet kan gi verdifull innsikt som kan omsettes til ressurser i relasjonen mellom

sosialarbeideren og brukeren. Et sentralt poeng i oppgaven er at den sosiale virkeligheten kan endres gjennom refleksjon og kunnskapsproduksjon som legitimeres på politisk nivå.

Samfunnsmessige forhold anses å være et resultat av individers eller gruppers definisjonsmakt. Ved å analysere de interaktive prosessene som definerer fattigdom viser jeg samtidig hvordan kunnskap kan endre det kollektive meningssystemet og utfordre etablerte forestillinger.

Ved å anvende ulike posisjoner innenfor det sosialkonstruksjonistiske perspektivet har jeg analysert de prosessene som skaper, opprettholder og reproducerer fattigdom. Jeg antyder at fattigdom blir konsolidert som sosialt problem fordi relasjonen mellom majoriteten og kategorien ”fattig” ivaretar praktiske og sosiale funksjoner som styrker den sosiale integrasjonen i samfunnet. Bourdieus relasjonelle begrepsapparat refererer til maktrelasjoner som konstitueres på bakgrunn av ulik kapitalvolum. Ved å henvise til begrepene kapital og habitus argumenterer jeg for et ressursorientert fokus som kan motvirke avmakt og redusere opplevelsen av å være diskvalifisert på sosiale arenaer. Begrepet ”symbolsk vold” har skapt økt bevissthet om sosialarbeiderens maktposisjon. Jeg antyder at normen om ordinært lønnsarbeid, slik den fremstår i sosialt arbeid, er et uttrykk for symbolsk vold som undertrykker og stigmatiserer aktører utenfor arbeidsmarkedet. Arbeidslinja er blitt en institusjonalisert praksis det i liten grad stilles spørsmål ved. Sentralt i mine diskusjoner er konsekvensene av en slik endimensjonal løsning på fattigdom. Fattigdom blir redusert til et individuelt problem og aktører utenfor det ordinære arbeidsmarkedet tilskrives sosiale stigma som skaper avmakt og passivitet.

Som utdannet sosialarbeider vil jeg møte mennesker som opplever avmakt og redusert tilgang til sosiale arenaer. Kunnskap om sammenhengen mellom subjektive opplevelser og prosesser på samfunnsnivå gir grunnlag for en differensiert tilnærming som kan være til utvikling og hjelp i en vanskelig livssituasjon. En relasjonell tilnærming til fattigdom er et adekvat utgangspunkt for intervensjon i samfunnsarbeid. En analyse av institusjonalisert praksis kan redusere avmakt og mobilisere ressurser slik at individet, familier eller grupper kan påvirke utviklingen i samfunnet og endre problematiske forhold i egen livssituasjon.

Jeg vil avslutningsvis oppfordre til kritisk refleksjon i møte med institusjonalisert praksis og etablerte forestillinger. Solidaritet med utsatte grupper i samfunnet krever kunnskap som kan utfordre etablerte forestillinger og fremme idealer som respekt, likeverd og rettferdighet.

8. Litteraturliste

Becker, H. S. (2005) *Outsidere. Studier i avvigelsessociologi*. København, Hans Reitzels Forlag.

Berger, P. L. og Luckmann, T. (2000) *Den samfunnsskapte virkelighet*. Bergen, Fagbokforlaget.

Bourdieu, P. (1995) *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Oslo, Pax.

Bourdieu, P. (1994) *Refleksiv sosiologi*. Hans Reitzels Forlag.

Burkeland, S. (2008) Fattigdommens hensiktsmessighet. I: *Sosiologisk Årbok* 3-4, s. 45-62.

Dalland, O. (2000) *Metode og oppgaveskriving for studenter*. Oslo, Gyldendal Akademisk.

Fellesorganisasjonen. (u.å.) Yrkesetisk grunnlagsdokument for barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere. FO [Internett] Tilgjengelig fra:
<http://www.fo.no/getfile.php/Filer/Aktuelt%20pdf-filer/yrkesetisk.pdf> [lest 15.01.09].

Fugelli, P. (2008) *Nokpunktet. Essays om helse og verdighet*. Oslo, Universitetsforlaget.

Goffmann, E. (2000) *Stigma. Om avvigerens sociale identitet*. Oslo, Pensumtjeneste AS.

Hacking, I. (2000) *Social konstruktion av vad?* Stockholm, Thales.

Hagen, K. og Lødemel, I. (2005) Fattigdom og sosial eksklusjon. I: Frønes, I. og Kjølørød, L. (red.) *Det norske samfunn*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag AS.

Halvorsen, K. (2002a) *Forskningsmetode for helse- og sosialfag. En innføring i samfunnsvitenskapelig metode*. Oslo, J. W. Cappelens Forlag AS.

Halvorsen, K. (2000) Garantert Minsteinntekt. Svaret på velferdsstatens utfordringer? I: *Nordisk Sosialt Arbeid*. Nr. 3/2000. s. 130-138.

Halvorsen, K. (2002b) *Sosiale problemer. En sosiologisk innføring*. Bergen, Fagbokforlaget.

Hansen, M. N. og Mastekaasa, A. (2005) *Utdanning, ulikhet og forandring*. I: Frønes, I. og Kjølsvold, L. (red.) *Det norske samfunn*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag AS.

Hatland, A., Kuhnle, S., Romøren, T. I. (red.) (2001) *Den norske velferdsstaten*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag AS.

Heggen, K., Jørgensen, G., Paulgaard, G. (2003) *De andre. Ungdom, risikosoner og marginalisering*. Bergen, Fagbokforlaget.

Hernes, G. og Hippe, J. M. (1992) Ulikhet, effektivitet og rettferdighet. I: Øyen, E. (red.) *Sosiologi og ulikhet*. Oslo, Universitetsforlaget.

Hutcinson, G. S. og Oltedal, S. (2003) *Modeller i sosialt arbeid*. 2 utg. Oslo, Universitetsforlaget.

Hutchinson, G. S. (2005) *Samfunnsarbeid i sosialt arbeid*. 2 utg. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag AS.

Hutchinson, G. S. (2004) Samfunnsarbeid – undervurdert som arbeidsmåte? *Nordisk sosialt arbeid*, nr. 3. [Internett] Tilgjengelig fra:

<http://www.idunn.no/content?marketplaceId=2000&languageId=1&contentItemId=12> [lest 26.02.09].

Hvinden, B. (1994) *Tvetydighetens sosiologi. Fattigdom og sosial integrasjon i et Simmelsk perspektiv*. Sosiologisk tidsskrift. 2. s. 109 -126.

Høgskulen i Sogn og Fjordane (2008/2009): *Studiehandbok 08/09*. Avdeling for samfunnsfag. Sosialt arbeid, bachelorstudium. Tilgjengelig fra: <http://studiehandbok.hisf.no/no/content/view/full/4693> [lest 18.01.09].

Jacobsen, D.I. (2003) *Forståelse, beskrivelse og forklaring. Innføring i samfunnsvitenskapelig metode for helse- og sosialfagene*. Kristiansand, Høyskoleforlaget AS.

Kjeldstadli, K. (1997) Å analysere skriftlige kilder. I: Fossåskaret, E., Fuglestad, O.L., Halfdan, T.O. (red.) *Metodisk feltarbeid. Produksjon og tolkning av kvalitative data*, Oslo, Universitetsforlaget.

Lov om sosiale tjenester, 1991 nr. 81, paragraf 5-3. *Norges lover: Lovforsamling for helse- og sosialsektoren 2006-2007*.

Merton, R. K. (1978) "Den selvoppfyllende spådom" I: Østerberg, D. (red.) *Handling og samfunn. Sosiologisk teori i utvalg*. Oslo, Universitetet i Oslo.

Nysæther, L.A. (2004) Kan begrepet sosial kapital anvendes i sosialt arbeid? *Nordisk sosialt arbeid*, nr. 1. [Internett] Tilgjengelig fra: <http://www.idunn.no/content?marketplaceId=2000&languageId=1&contentItemId=11> [lest 26.02.09].

Paulgaard, G. (1997) Feltarbeid i egen kultur. Innenfra, utenfra eller begge deler? I: Fossåskaret, E., Fuglestad, O.L., Halfdan, T.O. (red.) *Metodisk feltarbeid. Produksjon og tolkning av kvalitative data*. Oslo, Universitetsforlaget.

Røkenes, O. H. og Hanssen, P. H. (2002) *Bære eller breste. Kommunikasjon og relasjon i arbeid med mennesker*. Bergen, Fagbokforlaget.

Schiefloe, P. M. (2003) *Mennesker og samfunn. Innføring i Sosiologisk forståelse*. Bergen, Fagbokforlaget.

Shulman, L. (2005) *Kunsten å hjelpe individer og familier*. 1. utg. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag AS.

Slettebø, T. (2000) Empowerment som tilnærming i sosialt arbeid. I: *Nordisk Sosialt Arbeid*, nr. 2, s. 75-85.

Stjernø, S. (1985) *Den moderne fattigdommen*. Oslo, Universitetsforlaget.

St.meld. nr. 50 (1998-1999) *Utjæmningsmeldinga*.

St.meld. nr. 9 (2006-2007) *Arbeid, velferd og inkludering*.

Terum, L. I. (1998) Perspektiv på fattigdom. I: *Tidsskrift for velferdsforskning*. Vol. 1, nr. 2/1998. s. 67-81.

Underlid, K. (2005) *Fattigdommens psykologi. Oppleving av fattigdom i det moderne Norge*. Oslo, Samlaget.

Vedlegg til St.prp. nr. 1 Handlingsplan mot fattigdom. I: St.meld. nr. 9 (2006-2007) *Arbeid, velferd og inkludering*.

Wadel, C. og Wadel, C. C. (2007) *Den samfunnsvitenskapelige konstruksjon av virkeligheten*. Kristiansand, Høyskoleforlaget.

Wahl, A. (2009) Arbeidslivets ofre: kronikk. *Dagbladet* 2. mars.

Wilken, L. (2008) *Pierre Bourdieu*. Trondheim, Tapir Akademisk Forlag.

